

Er stavnsbåndet først indført 1733?

En undersøgelse af forordningen af 5. marts 1731 og dens tilblivelse

Af *Jens Holmgaard*

Til de få årstal, der bliver tilbage, når man i øvrigt har glempt sin børnelærdom i historie, hører vist for mange mennesker, foruden Christian 4.s regeringsår, årstallene for stavnsbåndets indførelse og ophævelse: 1733 og 1788.

Meget kan man strides om i historien, men visse faktiske begivenheder og tidspunkterne for dem står dog fast som indiskutable kendsgerninger. Om betydningen af stavnsbåndet kan der være uenighed. Men tidspunktet for dets indførelse er da vel sikkert. Vi har jo forordningen af 4. februar 1733 om »en ny landmilices indrettelse i Danmark«, ¹ hvis § 18 siger: »Ingen bondekarl må give sig fra det gods, hvor han er født, så længe hans husbond kan skaffe ham tjeneste, med mindre han er over de til enrølleringen ansatte år eller ... sin tid ved landmilicen har udtjent«. Det er vel klare ord og indiskutabel datering! Og ingen tidligere forordning indeholder et sådant forbud. Det vil sige, helt klare er ordene nu ikke, for faktisk

Jens Holmgaard, f. 1920. fhv. landsarkivar for Nørrejylland. Har bl.a. udgivet indberetninger om kornavlen i Danmark 1778 (BOL OG BY 3, 1962), Viborg landstings skøde- og pantebog 1624–37, 1964, Fæstebonde i Nørre Tulstrup, Christen Andersens dagbog 1786–1797, 1969, Bonden, kirken og skolen, 1986, og Kancelliets Brevbøger 1646, 1987; har bl.a. skrevet De nordsjællandske landboreformer og statsfinanserne (i Erhvervshistorisk Årbog 1954), Landboreformerne – drivkræfter og motiver (i Fortid og Nutid 1977), Brændevinspolitikken i Danmark 1757–1776 (i Skog och brännvin. Studier i näringspolitisk besluttfattande i Norden på 1700-talet, 1984), Eksercitsen bag kirken efter gudstjenesten (i BOL OG BY, 1986:1); har redigeret BOL OG BY 1962–74 og Excerpta Historica Nordica 1962–68. Desuden skrevet talrige andre afhandlinger og anmeldelser om arkivhistoriske, landbohistoriske og finanshistoriske emner.

indtrådte stavnsbåndet ikke som i sin tid vornedskabet ved fødslen, men i første omgang først med det fyldte 14. år.²

Knæsættelse af 1733 som stavnsbåndsåret

Og dog har det ikke altid været opfattelsen, at dette var begyndelsen til stavnsbåndet. Jeg ser her bort fra, at man jo på Sjælland og de sydlige øer fra gammel tid havde et stavnsbånd under navn af vornedskab, som blev ophævet af Frederik 4. i 1702, rigtignok med en lang afviklingsperiode. Faktisk var det indtil 1884 den almindelige opfattelse, som også den meget retskyndige generalprokurør Henrik Stampe nærede, at stavnsbåndet var ældre end 1733, at det var indført i og med, at Frederik 4. ved forordningen af 22. februar 1701 havde indført den ældre landmiliti, eller – som enkelte mente – på et eller andet tidspunkt mellem 1701 og 1733.³

Det var historikeren, professor Edvard Holm, der i 1884 i en afhandling i Historisk Tidsskrift »Frederik IV's Landmiliti og dens Indflydelse paa Bondestandens Kaar i Danmark« gjorde op med den ældre opfattelse, som også han selv havde haft, og i stedet knæsatte 1733 som det rigtige årstal.⁴ Hans afhandling gav anledning til indsigelse i det følgende nummer af tidsskriftet fra godsforvalteren på Gisselfeldt, den kyndige amatørhistoriker og danske jurist O. F. C. Rasmussen. Med ikke ringe kraft og skarpsindighed forsvarede han den ældre opfattelse og hævdede, at det var oprettelsen af Frederik 4.s landmiliti i sammenhæng med den 3 dage ældre forordning af 19. februar 1701 om pas og skudsmål, der de facto indførte et stavnsbånd i hele Danmark, selv om det ikke udtrykkeligt siges i nogen af de to forordninger.⁵ Debatten fortsatte, og der fremkom i alt 2 indlæg fra O. F. C. Rasmussen og 3 fra Edvard Holm, der som medlem af Den danske historiske Forenings bestyrelse havde det sidste ord.⁶

Blandt faghistorikere var det opfattelsen, at Edvard Holm var gået af med sejren og uigendriveligt havde bevist, at 1733 var året, da stavnsbåndet blev indført. J. A. Fridericia skriver således i indledningen til »Aktstykker til Oplysning om Stavnsbaandets Historie«, 1888, efter at have defineret begrebet stavnsbånd, at et sådant stavnsbånd som påvist af professor E. Holm »indførtes først ved forordningen af 4. fe-

bruar 1733«. ⁷ Og i sin biografi af O. F. C. Rasmussen i »Dansk biografisk Haandleksikon«, 1926, siger Povl Engelstoft om ham, at »i sin diskussion med E. Holm om stavnsbåndets oprettelse ... havde han ikke heldet med sig«. Og bortset fra amatørhistorikeren Severin Kjær har ingen historiker mig bekendt anfægtet Holms resultat. ⁸

Ny tvivl

Men her vover jeg mig nu frem med et fornyet spørgsmålstejn. I min afhandling i BOL OG BY 1986:1 »Eksercitsen bag kirken efter gudstjenesten« har jeg antydnet min tvivl og peget på, at i hvert fald forordningen af 5. marts 1731 »anlangende at holde det unge mandskab ved jordegodset i Danmark« for tjener megen opmærksomhed – og den vil jeg da ofre den på de følgende sider.

I debatten mellem Edvard Holm og O. F. C. Rasmussen, hvor den første som trænet, professionel historiker utvivlsomt havde for let spil, er der gode og mindre gode argumenter på begge sider. Der er vitterligt kilder, som taget efter bogstaven og formelt taler til gunst for Holms opfattelse. Men der er også mange – utvivlsomt flere – som taler imod, og som Holm er alt for tilbøjelig til at negligere eller bortforklare, måske fordi han allerede ud fra de første *havde* dannet sig sin reviderede opfattelse og ikke havde fornøden sans for fleksibiliteten i samtidens opfattelse af retstilstanden. Det er således værd at bemærke sig, at Holm ikke kendte den nedenfor behandlede forestilling fra gehejmekonseillet, der førte til forordningen af 5. marts 1731, før O. F. C. Rasmussen fremdrog den. Som jurist havde Rasmussen på sin side nok en bedre evne end Holm til at kombinere retskilderne og se intentionerne bag forordningerne. Men han har på den anden side givet sig flere unødvendige, men alvorlige blottelser ved åbenbart uholdbare fortolkninger, som Holm kunne spidde ham på.

Min opfattelse er indtil videre, at de om landmilitsen, eller i tilknytning dertil, udstedte forordninger tildels indeholder indbyrdes modstridende bestemmelser, at retstilstanden derfor var noget uklar, men at der under alle omstændigheder med regeringens vidende og formentlig også vilje fra 1701 eksisterede et faktisk, landsdækkende stavnsbånd, som formentlig

kan anses for ophævet ved forordningen af 30. oktober 1730, hvormed Christian 6. som en af sine første regeringshandlingler afskaffede faderens forhadte landmilitis, men som genindførtes ved forordningen af 5. marts 1731. Denne opfattelse i sin helhed er det imidlertid ikke min hensigt at dokumentere i denne afhandling. Jeg håber at kunne vende tilbage til den ved en senere lejlighed. Mit ærinde her er det mere begrænsede at søge godtgjort, at i hvert fald 1731-forordningen indebærer et stavnsbånd. Og har jeg ret heri, får det sandsynligvis også virkninger bagud for tiden mellem 1701 og 1730.

Ophævelsen af Frederik 4.s landmilitis

Frederik 4.s landmilitis var overordentlig forhad af hele landbefolkningen: karlene, bønderne og godsejerne, om end ud fra forskellige motiver. Et af de mange vidnesbyrd herom er den beretning om Jyllands slette tilstand med forslag til dens forbedring, som den nordjyske godsejer, senere stiftamtmand i Ålborg Jørgen Bille i juni 1730 indsendte til en ikke navngivet og ikke identificerbar ekscellence, formentlig et medlem af gehejmekonseillet. »Det som allermest er landet til ruin og ganske undergang er landmilitien«, siger han. Den har skabt et alvorligt problem med øde gårde, hvoraf godsejerne ikke alene ikke har indtægter, men hvoraf de må svare kontributioner [= skatter]. Dels er på grund af landmilitisen de bedste karle bortrømt, dels er »mange hensmeltede [dvs. døde, tildels af pesten i 1711] udi krigens tid«, så der i hvert sogn næppe er én karl, der er tjenlig til at fæste gård. Og når de karle, som udskrives, har været ét år ved »soldateriet, findes ej én blandt 30, der jo [= ikke] er bleven så lad og liderlig at ham ingen gård kan betroes«. Og officererne tager de bedste karle, som fortrinsvis er dem, der har samlet noget, de kunne fæste gård med. Og i øvrigt er skrækken for at blive soldat så stor, at mange karle »hugger selv fingre og tæer af sig«. Karlene nærer lige så stor frygt for en officer »som en ager fuld af lærker for en liden høg«. ⁹

Nu kunne Jørgen Billes klager jo tænkes at være ubegrundede eller i det mindste af taktiske grunde overdrevne. Ganske vist har de ikke været tænkt til offentliggørelse, men de har skullet gøre indtryk i regeringen, måske til syvende og sidst på

kongen selv. Men så er det jo interessant at se, at forordningen om landmilitens ophævelse, der kom kort tid efter den 30. oktober 1730, hilses velkommen i et brev fra overinspektøren over de danneskiold-samsøeske godser, rådmand G. Hilmand i København til forvalter Andreas Klint på Høgholm med følgende ord:

»Den store nåde, det ganske land af Hans Majestæt allernådigst er vederfaret ved landmilitens nedlæggelse, er Forvalteren ved den udgangne forordning vel allerede bekendt, og må man håbe, at landgodset ved denne og deslige priselige anstalter kan opkomme, som hidindtil i mange måder har været bebyrdet«.

Med denne udtalelse har brevskriveren ikke skullet opnå noget som helst. Den er alene et spontant udtryk for glæde og kan derfor roligt tages for sit pålydende.¹⁰ I øvrigt er vi tilsyneladende helt uden kilder til oplysning om de overvejelser og eventuelle forhandlinger, der er gået forud for Christian 6.s ophævelse af faderens landmilit. Men en populær foranstaltning at begynde sin regering med var det i hvert fald.

Også selve forordningen af 30. oktober 1730 »om landmilitens ophævelse i Danmark« indledes og motiveres med en knusende dom over den landmilit, hvorved »sig ... adskillig misbrug fra tid til anden har indsneget, hvorover samme indretning er bleven både landet i almindelighed, så og det unge mandskab i særdeleshed, til stor og snart utålelig besværlighed og byrde«. Og de misbrug, der her er tale om, er næppe, som Edvard Holm hævder, godsejernes misbrug med hensyn til uberettiget at nægte karlene deres retmæssige pas,¹¹ men de misbrug, der udøvedes ved landmiliten, ja i realiteten alle de ubehageligheder – også dem der ikke skyldtes misbrug – som i rigt mål var forbundet med militsen og dens eksercits, og som fik bønderkarlene til at frygte den så stærkt, at de rømte, når lejlighed bød sig. Når Edvard Holm fejltolker udsagnene her og andetsteds om de misbrug, der har indsneget sig, kan det vel hænge sammen med, at han, ligesom mange senere historikere, ikke har forstået, hvor byrdefuld landmiliten med dens søndagseksercits faktisk var, men tværtimod stærkt har bagatelliseret den (se herom min nævnte afhandling i BOL OG BY 1986: 1). Med dette udgangspunkt og med den op-

fattelse, at godsejere handlede ulovligt, når de nægtede pas til karle, som de af hensyn til deres pligt til at stille soldater ikke kunne undvære, er det forklarligt, at han har kunnet misforstå meningen.

Forordningen af 30. oktober 1730 fulgtes den 5. januar 1731 af et patent, hvorved der udstedtes en generel pardon til alle, som var undvigte kongens riger og lande »endel af frygt for at vorde enrøllerede, og endel, som allerede ved landmilicens regimenter virkelig haver været indskrevne og udi ed tagne, formedelst de ikke have haft lyst længere at tjene«.

Regeringen slår bak

Om denne generalpardon fik nogen af de undvigte til at vende hjem, har vi næppe mulighed for at konstatere, med mindre vi støder på enkelte tilfældige vidnesbyrd herom. Mange har det i hvert fald næppe været. Derimod lyder der hurtigt klager fra godsejere over, at bønderkarlene, nu da landmilitsen er afskaffet, i stort tal forlod deres tjenester og søgte ud af landet, til byerne eller til andre godser, ja, at de endog lod sig hverve til de gevorbnede regimente. Omfanget af dette oprud blandt bønderkarlene har vi næppe heller nogen mulighed for at fastslå. Men problemet har utvivlsomt været reelt, og det fik hurtigt regeringen til at slå bak.

Første reaktion var allerede kommet den 15. december 1730 med forordningen »anlangende at det unge mandskab, som fra landmilicen er dimitteret, ej må antages ved de gevorbnede regimente, førend de deres tjeneste hos proprietærer [= gods-ejere] eller bønder, hvor de tjener, lovlige har opsagt, og fardag [= skiftedag] kommer«. Næste og afgørende reaktion fulgte ca. 2½ måned senere med en forestilling til kongen fra gehejmekonsejlet. Den er udateret, men da den resulterede i forordningen af 5. marts 1731 »anlangende at holde det unge mandskab ved jordegodset i Danmark«, er den formentlig blevet til omkring 1. marts eller måske lidt før.¹²

Denne forestilling og den forordning, som den resulterede i, frembyder ikke alene stor interesse i kraft af den retstilstand, de skabte. Men også en nærlæsning af forestilling og forordning og et studium af koncepterne¹³ til forordningen afslører flere meget interessante forhold af betydelig række-

vidde. For at læseren bedre kan følge fremstillingen heraf i det følgende, er både forestilling og forordning efter de originale dokumenter i Danske Kancelli aftrykt ord- og bogstavret som bilag.

Forestillingen begynder med en lovprisning i stærke vendinger af, at kongen har indledt sin regering med at ophæve faderens landmilitis fra 1701, hvis virkninger udmales i endnu mørkere farver, end både Jørgen Bille og forordningen af 30. oktober 1730 selv havde gjort det. Landet er på adskillige steder på grund af landmilitisens næsten utålelige åg blevet blottet for mandskab, og jordegodset især derved faldet langt under sin rette pris og værdi. Og ved at hæve landmilitisen har kongen »visselig ... frelst det hele land fra en stor plage og måske fra sin totale ruin og fordærvelse«. Så stærke udtryk havde gehejmekonseillet ikke behøvet at bruge i denne sammenhæng af lutter underdanighed eller taktiske grunde. De rummer klart en reel afstandtagen fra landmilitisen.

Men – for der er jo et »men«. Man havde kastet barnet ud med badevandet, så at sige.

»Mandskabet (er) derover sat i sådan frihed, at de kunne opsigte deres tjeneste og flytte fra godset, når de vil, sætte sig i købstæderne, ja vel også rejse rent ud af landet, uden at nogen dem sligt kan formene«.

(Bemærk den kategoriske og uforbeholdne erklæring om den efter 30. oktober 1730 gældende retstilstand). Jamen har de da ikke kunnet det tidligere, når der ikke herskede stavnsbånd – naturligvis med de begrænsninger der på Sjælland og de sydlige øer fulgte af det endnu ikke fuldt afviklede vornedskab og af den i landmilitisforordningen af 22. februar 1701, § 9 fastsatte pligt til at blive i lægdet eller sognet under selve tjenestetiden i landmilitisen? Nej, ikke i følge gehejmekonseillets i denne forestilling udtalte opfattelse. Thi ihvorvel Frederik 4.,

»efter at landmilitisen var etableret, for at opmuntre det unge mandskab, ved forordningen af 21. februar 1702 ophævede samme rettighed [vornedrettigheden], så forfaldt dog mandskabet ikke aleneste i Sjælland og de lande, hvor der var vornederettighed, men endog i de andre provinser, som derfor var befriede, i lige så stor, om ikke i større tvang, efterdi mandskabet, som var på godset, til dels blev enroul-

leret og til dels anført og optegnet som reserve, hvorover de hverken turde flytte fra læggene eller sig derfra bortsniige, og var altså ikkun navnet af vornederrettigheden ophævet, men i gerningen og i sig selv blev mandskabet mere bunden, end det nogensinde tilforn havde været«. (Min fremhævelse).

Hvad enten den almene tilstand, som her er beskrevet, er formelt retligt baseret, eller den blot er rent faktisk eksisterende, kan man næppe tænke sig, at den har bestået uden regeringens vidende og – i det mindste stiltiende – vilje.

Den nyvundne frihed for bønderkarlene havde haft alvorlige konsekvenser for landbruget. »En stor del af bøndergodset (ligger) formedelst de forbigangne tiders store besværligheder og fataliteter øde«, hedder det videre i forestillingen. Her tænkes nok især på Den store nordiske Krig og dens følger. Og de »proprieterer, som ikke har evne og formue at føje og understøtte bonden således, som han det – endog imod billighed – forlanger, (ville) over sådan det unge mandskabs frihed blive højtforlegen for at få de ledige gårde besatte«. Heraf følger, at landet mange steder vil blive liggende udyrket, og at en stor del godsejere må gå ruinerede fra deres gårde. Og derpå følger et argument, som virkelig har vægt: Også kongens indkomster vil blive ramt. Dels vil han på krongodset møde samme vanskeligheder som de private godsejere, dels vil det gå ud over hans sikreste indtægter: de betydelige og faste kontributioner af jordegodset.

Det er altså efter gehejmekonseillets vurdering en yderst alvorlig, utilsigtet situation, der er opstået ved ophævelsen af landmilitzen og det bånd, den havde lagt på bønderkarlene. Denne situation må der skrides ind imod. En teoretisk mulighed var at genindføre vornedskabet. Men denne tanke afvises, »fordi navnet i sig selv er odieux«, og »fordi i så fald Jylland og de andre provinser, som tilforn har været fri, dermed ligesåvel som Sjælland fik bebyrdes, efterdi dog undersåtterne, som boer i én provins ikke bør være *deteriores conditionis* [= af ringere vilkår] og mere bundne, end de der boer i en anden«. Men et eller andet *expediens* [= middel] til at holde mandskabet ved jordegodset må der nødvendigvis findes. Og dette middel, foreslår gehejmekonseillet, kunne være en forordning, der befaler,

»at ingen bonde eller bondekarl uden sin husbondes eller

proprietærens rigtig pas, afsked eller følgeseddel samt vedbørlig skudsmål, hvormed i følge af den ... om pas og skudsmål udgivne forordning af 19. februar 1701 skal forholdes, må bortflytte eller begive sig fra godset, hvor han boer eller tjener«.

Overtrædelse skal straffes som rømning. Dog skal det være mandskabet tilladt at lade sig hverve til kongens tjeneste til lands og vands, når forordningen af 15. december 1730 efterlevs. En sådan forordning vil, mener gehejmekonseillet, uden at gå mandskabet for nær samtidig gavne krigstjenesten ved at lette hvervningen og være godsejerne til stor hjælp og »rejse det forfaldne jordegods«.

Forordningen af 5. marts 1731

Gehejmekonseillets forslag blev fulgt. Den 5. marts 1731 udkom forordningen »anlangende at holde det unge mandskab ved jordegodset i Danmark«. Den er for store deles vedkommende ordret afskrift af dele af forestillingen. Men den udmærker sig ved på ét væsentligt punkt at afvige fra den og ved at indeholde nogle udvidende tilføjelser.

Hvor forestillingen fastslår som en kendsgerning, at mandskabet ved landmilitsets ophævelse 30. oktober 1730 er sat i sådan frihed, at de kunne opsige deres tjeneste osv., siger forordningen, at »det nu er at befrygte, at mandskabet ... *måtte fatte de tanker at være sat i sådan frihed* (min fremhævelse) at...«. Det vil sige, at man ved udarbejdelsen af forordningen uden videre har omfortolket, hvad der i følge gehejmekonseillet er gældende ret efter forordningen af 30. oktober 1730. Nu har denne pludselig ikke medført den af gehejmekonseillet hævdede frihed, der endog skulle omfatte bortfald af de sidste rester af vornedskabet. Nu er der blot tale om, at karlene kunne befrygtes at tro, at denne frihed var indtrådt, hvad den altså bare ikke var. Jeg tror, at det er meget vigtigt at bide mærke i en sådan manipulation med fortolkningen af retstilstanden, når man vil prøve at forstå, hvordan denne enten var, opfattedes eller kunne opfattes i tiden mellem 1701 og 1730. At der har været tale om en

at det som i Landet i udbudning af Vore ains Land
 Medlemmer og Landet. Men 3^{de} - Artikkel. ^{ist. at} ~~at~~ Landet ^{ist. at} ~~at~~ Landet
 naar det indgives forordning, ^{ist. at} ~~at~~ Landet ^{ist. at} ~~at~~ Landet
 for at man ved at laade sig se, at de kunde og sig
 naar omindst og sig sig i det Land til et andet,
 naar de vilke sig i det Land, ja end og.
 for at man ved at laade sig se, at de kunde og sig

Udsnit af den rettede renskrift til forordningen af 5. marts 1731. Der har oprindeligt stået »at mandskabet... skulle formeene sig sadt i saadan frihed, at de kunde opsige deris tjeneste og flytte fra et gods til et andet...«. Først er »skulle« rettet til »kunde«. Derpå er »kunde formeene sig« erstattet af »motte fatte de tanker«.

bevidst manipulation og ikke blot en sproglig unøjagtighed eller uagtsomhed, skal jeg senere vende tilbage til.

Tilføjelserne er følgende: 1. Det forbydes alle af bondestand uden kongens specielle tilladelse at forlade landet under straf af fredløshed og tab af arv. Dog skal det – naturligvis – fortsat være søfolk tilladt at søge deres næring ved søfart. 2. Det skal ikke være forbudt at fæste gårde eller gårdsparter i overensstemmelse med Danske Lov 3–19–9, der handler om suspension af de normale opsigelsesfrister og -terminer for bondekarle, som vil fæste gårde eller gårdsparter. 3. Denne tredje tilføjelse er den helt afgørende:

»Men som erfarenheden har udvist, at det unge mandskab tildels lægger sig på ørkesløshed og derover bliver landet i almindelighed og deres herskab og husbonde i særdeleshed mere til skade end gavn og fordel; så tillade Vi ... og ville, at når en bondekarl har tjent for karl otte år og dog ikke er dygtig eller af de vilkår, at han kan påtage sig en gård eller gårdspart og samme forsvarligen dyrke og vedligeholde, det da må stå hans herskab eller proprietæren og husbonden frit for at lade ham enroullere udi Vores krigstjeneste til lands eller vands, således som det bedst kan ske; dog skal sligt

retstilstanden ændres, skyldes det, at der, efter at forordningen var renskrevet og gjort klar til kongens underskrift, er foretaget en rettelse på dette sted. Allerede renskriften indeholder den omtalte drejning, idet det heri hedder: »... at befrygte, at mandskabet ... skulle formene sig at være sat i sådan frihed ...«. Her er først »skulle« rettet til »kunde«, men derpå er det hele ændret til »måtte fatte de tanker«. Den opmærksomhed, man har viet formuleringen, må indebære, at den pågældende afvigelse fra gehejmekonseillets formulering er bedst og velovervejet. Formålet med ændringen var sandsynligvis, eller *kan* i hvert fald have været, at tilsløre det forhold, at man indførte en *ny* tvangsforanstaltning, der var uden motivering i en landmilitis og derved i virkeligheden indeholdt et element af det gamle vornedskab.

Tilføjelserne 1. og 2. om forbud mod at forlade landet og tilladelse til at fæste gårde og gårdsparter indgår allerede i renskriften. Dette gælder derimod ikke den tredje tilføjelse om bemyndigelsen til enrøllering i et hvervet regiment eller på flåden af karle, der ikke kan eller vil fæste gård. Den er tilføjet i sidste øjeblik, efter at forordningen var klargjort til kongens underskrift. Hvem der har foranlediget denne afgørende tilføjelse, lader sig næppe fastslå med fuld sikkerhed. Efter håndskriften at dømme, er det mest sandsynligt, at den er konciperet af gehejmeekspeditionssekretær Peter Neve.¹⁴ Den pågældende person har under formuleringen selv løbende rettet meget heri, hvilket giver indtryk af en spontan tilføjelse, udført af en person med betydelig kompetence. Men der er intet, der taler imod, at tilføjelsen er foretaget efter ordre fra en endnu højere person, og det er da vel nærliggende at tro, at det kan være kongen selv, der ved gennemlæsning før underskrivelse har fattet ønske om en tilføjelse af dette indhold og vel så blot har skitseret, hvad den skulle gå ud på, hvorefter Neve med lidt besvær har fået sat den i form.

Rettelse og tilføjelse er, efter at være sket originalt i renskriften, som derefter naturligvis må forudsættes erstattet af en ny renskrift med ændringerne, overført til det egentlige koncept. Og dette bærer følgende, siden overstregede, tilføjelse:

»Det til denne concept henhørende, og af conseillet approberede forslag, blev til hr. geheime expeditions secreterer Neve udleveret d. 15 januarii 1732«.

Dette antyder dels, at Peter Neve faktisk er den, der har skrevet og formuleret tilføjelsen, og dels at gehejmekonseillet har billiget forordningen i den form, den fik, altså også har accepteret den passus, som omfortolker retstilstanden efter 30. oktober 1730.

Uanset hvordan tilføjelsen er kommet i stand, fjerner den, så vidt jeg kan se, enhver tvivl om, at forordningen af 5. marts 1731 indebærer et stavnsbånd, således forstået, at det står godsejeren frit, om han vil give en bondekarl, der ønsker at forlade hans gods, pas. Jeg indser i hvert fald ikke, hvordan godsejerens ret til at lade den karl, der efter 8 års tjeneste ikke kan eller vil overtage en fæstegård, enroullere i et hvervet regiment, skulle være forenelig med en ubetinget ret for karlen til med foreskrevet varsel af 8 uger at sige sin tjeneste på godset op til fardag.

Jeg må altså bestemt afvise Edvard Holms opfattelse, at forordningen af 5. marts 1731 alene skulle have til formål at hindre, at karlene forlod deres tjeneste uden for skiftedagene og uden lovlig opsigelse:

»... det, denne forordning (ligesom den af 19. februar 1701) vilde forhindre, var, at bønderkarlene troede, at de, når det behagede dem, kunde opsiges deres tjeneste og flytte fra et gods til et andet; de måtte kun gøre det ved de lovlige skiftetider, og de skulde have pas og skudsmål«. ¹⁵

Havde regeringen kun haft til hensigt at indskærpe, at karlene skulle overholde gældende skiftedagsbestemmelser og opsigelsesvarsler, kunne dette nok være sagt kortere og navnlig meget klarere. Enhver ser dog let, at problemet er langt større, at gehejmekonseillets forestilling og forordningen af 5. marts 1731 sigter langt videre. At alene det skulle kunne redde landgodset i Danmark fra truende ruin, at karlene overholdt opsigelsesreglerne og først forlod godserne til førstkommende halvårslige skiftedag, og at det i det hele taget skulle kunne bidrage til at holde det unge mandskab ved jordegodset, som jo er forordningens i titlen tydeligt angivne formål, er ikke meget tænkeligt. Jeg må tilslutte mig O. F. C. Rasmussens opfattelse, at

»intet af dette vilde have været til at opnå, hvis mandskabet kunde have flyttet, så meget det lystede, blot det iagttog at

begære pas hos godsejerne og skudsmål hos præsten. Der bliver først mening heri, når det forudsættes, at flytning kunde nægtes«.

Forvaltningen af 1731-forordningen

J. A. Fridericia, der som nævnt slutter sig til Edvard Holms opfattelse, at der ikke eksisterede stavnsbånd før landmilitisforordningen af 4. februar 1733, gengiver i sin aktstykkesamling til stavnsbåndets historie både gehejmekonseillets forestilling og forordningen af 5. marts 1731 uden anden kommentar end henvisning til en ligeledes aftrykt dom på Fynbo landsting af 28. januar 1733 »om denne forordnings fortolkning«. ¹⁷ Om denne dom og dens evne til at bevise, at 1731-forordningen ikke indebar stavnsbånd, er der imidlertid to ting at bemærke: For det første at sagens nærmere omstændigheder ikke ses at være fuldt oplyst (i hvert fald ikke i den aftrykte dom alene). Bl.a. fremgår det ikke klart om den sagsøgte karls fæste af Nærrå mølle var aftalt, da han opsagde sit fæste. For i så fald omfattedes han jo netop ikke af 1731-forordningen. For det andet har vi ingen vished for, at det faktisk var en korrekt dom, der blev afsagt. Alene den omstændighed, at processens omkostninger både ved hjemting og landsting blev ophævet, kunne synes at pege på en vis usikkerhed hos landsdommerne. Og meget ejendommeligt forekommer det, at dommerne i deres afgørelse har lagt vægt på, at forordningen af 5. marts 1731 oplyser, »at landmilitisen til dels til lettelse ... for det unge mandskab er bleven ophævet«. Dette er jo dog kun en indledningsfrase og angår slet ikke forordningens substans, som netop sigter til at modvirke de for godsejerne negative følger af, at landmilitisen er ophævet.

Heldigvis er vi ikke henvist til denne tvivlsomme dom alene, når det drejer sig om at fastslå, hvorledes forordningen af 5. marts 1731 blev forstået og praktiseret i samtiden. I Viborg og Århus stiftamters arkiver, som jeg har gennemset, findes der flere afgørelser herom, der klart viser, at bemyndigelsen for godsejerne til at afgive bønderkarle, der ikke kunne eller ville fæste gårde, til de hvervede regimente, ikke var mundsvejr. Den 3. august 1731 afgjorde stiftamtmanden i Viborg, C. Guldencrone til Vilhelmsborg en sag om 2 bønderkarle, Niels

Pedersen og Jens Mortensen, af Ørslevklosters gods. Fru oberstløjtnant Berregaard havde »på billige conditioner« tilbudt dem henholdsvis en hel og en halv gård med fuld sæd og besætning, som de af herskabet befandtes dygtige til at varetage. Det havde de imidlertid undslået sig for og i stedet begæret pas. Stiftamtmanden resolverede uden forbehold, at enten måtte karlene overtage de tilbudte gårde, eller fru Berregaard måtte i henhold til forordningen af 5. marts 1731 hensætte dem i kongens tjeneste til lands eller vands, »efterdi det anses, at de ikkun af studsighed, og godset til stor skade, nægter at fæste ... tværtimod ... forordningens bydende«. ¹⁸

Og den 8. september 1731 bemyndigede samme amtmand friherreinde Holck til Stårupgård til at hensætte sin bondekarl Niels Andreasen, tjenende i Bregendal, i kongens krigstjeneste, fordi han havde opsagt sin tjeneste på godset til mikkelsdag og samtidig tilkendegivet, at han ville rejse ud af landet. ¹⁹

Forordningen er imidlertid også brugt mod gårdforsiddere, endda med tilbagevirkende kraft. At forsidde en gård har altså været tolket på linie med vægring ved at overtage fæste. Den 9. februar 1734 indberettede hospitalsforstanderen i Århus til stiftamtmand E. Holck og biskop J. Ooksen om en af hospitalets bønder ved navn Christen Andersen Heilskou, at han den 17. marts 1731 havde fået en gård i fæste, som Hans Mortensen var frakendt ved dom på grund af restance og armod. Han havde fået den med frihed for kgl. skatter til mikkelsdag 1731 og for landgilde til 1. maj 1732, med rugsæden sået og 4 td. byg og 4 td. havre til vårsæd samt et plovbæst af 8 rd.s værdi. Nu da frihedstiden var udløbet, har han efter formandens samt Rasmus Nielsen af Vejerslevs og andres eksempel frasagt sig gården, som han efterlader ruineret. Og nogle af hans medtjenere i Nørre herred er færdige at gøre ligeså, især hvis dette tilfælde forbliver ustraffet. Forstanderens indstilling er nu, at

»det var rådeligt at bortsælge [sic!] dem alle 3 ... Hans Mortensen, Rasmus Nielsen og Christen Heilskou enten til ryttere eller soldater, hvilket de kan blive antagne til, og hospitalet, som billigt er, at beregnes hvad for dem kan bekommes«.

Den 20. februar 1734 resolverer stiftamtmand og biskop, at forstanderen, når han har forsynet sig med restancedom eller

tingsvidne, at det forholder sig som oplyst, »kan ... med dem fortfare efter forordningen af 5. marts 1731 at lade dem i krigstjenesten enroullere, således som det bedst ske kan, andre til eksempel og afsky«. ²⁰

Der findes endnu i Århus stiftamt mindst 2 andre sager om brug af 1731-forordningen. Den ene angår 2 bønderkarle, som vægrede sig ved at fæste gårde af fru gehejmerådinde Harboe til Støvringgård. Den forekommer øjensynlig stiftamtmand Holck lidt usikker. Skønt amtmand D. Trappaud i Dronningborg amt den 10. oktober 1732 har resolveret, at karlene må enroulleres under kongens krigstjeneste, henstiller stiftamtmanden et andragende fra karlene om at sættes på fri fod til kongens afgørelse. ²¹

Den anden sag er rejst af den rent ud sagt berygtede godsejer Hans Rosborg til Haraldslund den 24. december 1731 mod en karl, som ønskede at gifte sig, efter at han havde gået soldat for Rosborgs gods og var blevet reduceret [= hjemsendt], og søgte afskedspas. Herover klagede karlen til stiftamtmanden, der sendte klagen til høring hos Rosborg. Denne svarede med at indberette til stiftamtmanden, at han i medfør af 1731-forordningen agtede at lade karlen enroullere i oberstløjtnant Irmingers kompagni. Denne sag har stiftamtmanden nok fundet meget tvivlsom. Han gav den 27. december 1731 Rosborgs indberetning følgende påtegning, der dog næppe kan tolkes som en egentlig modsættelse, men kun som en advarsel om det ansvar, Rosborg påtog sig:

»At dette er mig tilkendegiven efter forordningen af 5. marts 1731, tilståes hermed, men ellers ville sr. Rosborg se sig for, at der ikke bliver begået noget, som kan stridig være mod allerhøjstbemeldte forordnings tilhold«. ²²

Ældre syn på 1731-forordningen

Det er, som også O. F. C. Rasmussen hævder, vanskeligt at få mening i forordningen af 5. marts 1731 uden at antage, at den forudsætter et stavnsbånd. Det er da også en opfattelse, som flere andre før ham har haft. I sit skriftlige indlæg i Den store Landbokommissions forhandlinger har godsejer P. A. Lehn til Hvidkilde gjort gældende, at forordningen genindførte det i

1702 ophævede vornedskab. Hans pointe er, at landbokommis­ sionens forslag om stavnsbåndsløsningen går ud fra den forud­ sætning, at stavnsbåndet alene har landmilitien som forud­ sætning og derfor kan ophæves, når godsejernes pligt til at stille soldater afskaffes. Men, siger Lehn, det »indses ikke, hvorledes landmilitien alene kan trækkes til grund for denne rettighed, da der dog på den tid [1731] ingen landmilitie var, og forordningen tydelig selv giver en ganske anden grund derfor«. ²³

Et ganske tilsvarende synspunkt giver Jacob Mandix ud­ tryk for i sin »Haandbog i den danske Landvæsensret«, når han siger: »Ved denne forordning blev således bønderne uden hensigt til landmilice-indretningen bundne til godserne, og det nye fødestavnsbånd, som forordningen af 20. juni 1788 opløste, blev først ved denne forordning pålagt bondestanden«. ²⁴ At det blev pålagt i 1731 er formentlig rigtigt. Men at det først blev pålagt i 1731 er som tidligere antydnet mere problematisk.

Også C. F. Allen slutter sig til de forannævntes synspunkt, når han i sin »Haandbog i Fædrelandets Historie« om 1731-forordningen siger: »Dette var den første forordning, som uden hensyn til landeværnsindretningen bandt bonden til fø­ destavnen«. Allen adskiller sig derimod fra Mandix ved at antage et tidligere stavnsbånd i tilknytning til landmilitien, indført ved forordningen af 8. februar 1724 »om ny indretning af landmilicen udi Danmark«. ²⁵

Både Mandix og Allen er imidlertid fælles om at overse, at de reserveruller over det unge mandskab, som de anser for et væsentligt element i et stavnsbånd, allerede var påbudt ved skrivelse af 16. april 1701 til kommissærerne ved landmilitiens indretning, hvorefter i hovedkrigsjordebøgerne foruden de udskrevne soldater »også skal indføres alle de unge karle, som udi lægget findes, som er 14 år gamle og derover, hver under sit nummer, navn og alder, så og hos hvem de tjener«. ²⁶

Afslutning

Som nævnt har foranstående kun haft det begrænsede formål at gøre rede for tilblivelsen af forordningen af 5. marts 1731 »anlangende det unge mandskab at holde ved jordegodset i Danmark«, og at dokumentere eller i det mindste sandsyn-

liggøre, at i hvert fald den indebærer et de facto stavnsbånd. Hvad der især gør dette evident, er den i sidste øjeblik tilføjede bestemmelse om godsejernes ret til at lade de karle, som efter 8 års tjeneste ikke kunne eller ville fæste gård, afgive til de gevorbne regimenter, eller som hospitalsforstanderen i Århus udtrykte det, »bortsælge« dem til disse.

Det er min opfattelse, at forordningen også uden denne tilføjelse genindfører et indtil landmilitsens ophævelse den 30. oktober 1730 faktisk gældende stavnsbånd. Men dokumentationen heraf kræver først og fremmest en indgående analyse af forordningen af 19. februar 1701 om pas og skudsmål, både hvad angår dens tilblivelse, indhold og anvendelse gennem tiden. Den plads, som denne forordning indtager i forordningen af 5. marts 1731, antyder stærkt, at O. F. C. Rasmussen har ret i, at den ved sin udstedelse i nøje tilknytning til landmilitforordningen af 22. februar 1701 reelt betød indførelse af stavnsbånd, forstået som godsejerens ret til at nægte en karl, der hørte til hans gods, pas og afsked.

Imidlertid tør man næppe på forhånd helt udelukke, at man til skiftende tider og under forskellige forhold kan have tolket pasforordningen forskelligt. Den usikkerhed eller elasticitet, for ikke at sige opportunisme i fortolkningen af gældende ret, som forskellen mellem gehejmekonseillets forestilling og forordningen af 5. marts 1731 afslører, synes at åbne ganske vide perspektiver. Måske er den netop nøglen, der kan løse op for den uenighed, der har været, og de modsigelser, der faktisk eksisterer omkring forholdene mellem 1701 og 1730.

Noter

1. For forordninger og patenter henvises én gang for alle til kvartudgaven af forordninger.
2. Formuleringen i frd. 4. febr. 1733 gav netop anledning til tvivl, som blev afklaret ved frd. 9. dec. 1735, § 1.
3. Henrik Stampe har i flere erklæringer udviklet sin opfattelse af det retlige forhold mellem vornedskabet på den ene og stavnsbåndet på den anden side, og har ikke været i tvivl om, at Frederik 4.s landmilit indebar stavnsbånd. Se Stampes Erklæringer I, 640–55, II, 618–26, III, 294–303 og V, 23–27, 444–52. Det hører til Edvard Holms mest letfærdige argumenter, at Stampe skulle være en mindre pålidelig autoritet, fordi han kun var 17 år, da Frederik 4. døde (Hist. Tidsskr., 5. rk., 4 bd., s. 600, note).

4. Hist. Tidsskr., 5. rk., 4. bd., s. 529–619.
5. Hist. Tidsskr., 5. rk., 5. bd., s. 572–97.
6. E. Holms 2. indlæg: HT, 5. rk., 5. bd., s. 598–622, 3. indlæg: HT, 5. rk., 6. bd., s. 180–88. – O. F. C. Rasmussens 2. indlæg: HT, 5. rk., 6. bd., s. 159–79.
7. J. A. Fridericia: Aktstykker til Oplysning om Stavnsbaandets Historie. Kbh. 1888, s. 1.
8. Severin Kjær: Fra Stavnsbaandets Dage. Optegnelser efter Tingbøger. Kbh. 1888, s. 40.
9. Jørgen Billes forslag om Jyllands slette tilstands forbedring er udgivet af O. Nielsen i Danske Samlinger, bd. 4, 1868–69, s. 193–233. De citerede udtalelser findes s. 200ff. og 220f.
10. Landsarkivet for Nørrejylland (LA). G 291 – 27. Høgholm godsarkiv. Kopibog 1728–33, pag. 250, brev af 7. nov. 1730.
11. E. Holm i Hist. Tidsskr., 5. rk., 5. bd., s. 618.
12. Rigsarkivet (RA). Danske Kancelli. D 19. Koncepter og indlæg til Sjællandske Registre 1699–1771. Nr. 94, 5. marts 1731.
13. Når der tales om koncepterne, skyldes det, at der i sagen, foruden gehejmekonseillets forestilling, findes 2 koncepter: dels det egentlige koncept og dels en renskrift heraf, der også ved rettelser og tilføjelser er blevet til koncept. Rettelser og tilføjelser heri (dog kun i den endelige form) er derpå tilføjet på det oprindelige koncept, som derpå formentlig er lagt til grund for den endelige renskrift.
14. I RAs fotografiske samling af »hænder« er skriften sammenholdt med alle kollegiemedlemmers »hænder«, fsv. de forefindes. Kun oversekretær Ivar Rosenkrantz synes foruden Peter Neve at være en mulighed. Neves rolle i forbindelse med udførelsen af frd. 4. febr. 1733 taler yderligere for ham.
15. E. Holm i Hist. Tidsskr., 5. rk., 6. bd., s. 182.
16. O. F. C. Rasmussen i Hist. Tidsskr., 5. rk., 6. bd., s. 168.
17. J. A. Fridericia, anf. arb., s. 56–64.
18. LA. B 3 B – 8. Viborg stiftamt og Hald amt. Resolutions- og erklæringsprot. 1731–38, pag. 18.
19. Som note 18.
20. LA. B 5 A – 47. Århus stiftamt, Havreballegård og Stjernholm amter. Resolutionsprot. 1732–37, fol. 192v–93r.
21. LA. B 5 A – 127. Århus stiftamt osv. Breve fra amtmænd 1708–35. Dokumenterne i denne sag er aftrykt i J. R. Hübertz: Aktstykker vedkommende Staden og Stiftet Aarhus, III, Kbh. 1846, s. 181–86.
22. LA. B 5 A – 466. Århus stiftamt osv. Forskellige breve og dokumenter vedr. Århus by og amt 1724–35.
23. RA. Rtk. 434.2. Landbokommissionen af 25. aug. 1786. Bilag til forhandlingsprot., nr. 33.

24. Jacob Mandix: Haandbog i den danske Landvæsensret, I, 2. udg., Kbh. 1813, s. 87f.
25. C. F. Allen: Haandbog i Fædrelandets Historie, 8. udg., Kbh. 1881, s. 487.
26. RA. Danske Kancelli. Ekspeditioner og korrespondance ang. landmilitsen 1700–28. D 131a. Dansk ekspeditionskopibog 1700–04, fol. 41v.

Bilag 1

Geheimkonseillets forestilling af 1731.

Conseillets allerunderdanigste forestilling, hvorledes det unge mandskab ved jorde-godset kunde blive conserveret og derved mange proprietariers skade og ruin forekommes, saa og Hans Kongelig May:ts tjeneste ved milicen til vands og lands merkelig befordres.

Enhver troe og reedelig velsindet undersaat har vel billig største aarsag høyligen at glæde sig og hiertelig at takke Gud, at Eders May:t fra den første tid, De har sadt sig paa Deres høylovlige forfædres kongelige arvetrone, idelig har været betenkte paa, baade at lette og formilde de byrder, som Deres kiære og troe undersaatte har været paalagde, saa og at see sine riger og lande igien befordret til ald ønskelig opkomst, flor og velstand. Og iblandt alle de store og ypperlige kiendetegn og prøver, som Eders May:t i saa mange maader har givet af saadan sin høypriiselige og faderlige omhue, er vel en af de største og vigtigste, at Eders May:t strax ved sin regiærings tiltrædelse, formedelst Deres den 30 octobris udi nestafvigte aar udgivne forordning, aldeeles har ophævet den af Deres høy-salige hr. fader, ved forordningen af 22 februari 1701, i Danmark paabudne landmilice, der, formedelst de mangfoldige derved indsnegne misbrug, var bleven landet i almindelighed, og det unge mandskab i særdeelehed, til saadan et tungt og nesten utaaeligt aag, at jordegodset fornemmelig derover er forfalden langt under sin rette priis og værdie, og landet paa adskillige steder bleven blottet for mandskab, siden mange af frygt for de ved landmilicen følgende trængseler borttrømte og nedsadte sig i de andre angrentzende provintzier og lande, saa

at Eders May:t ved denne sin saa høynødvendige som naadige resolution i at ophæve landmilicen, har visselig reddet og frelst det heele land fra een stor plage og maaskee fra sin totale ruin og fordervelse.

Saa stor og uimodsigelig en sandhed nu dette i sig selv er, saavist har erfarenheden ogsaa udviist, at derved og ved de nyttigste og priiseligste anordninger kand falde noget at erindre, for at borttage et eller andet inconvenient, der ikke saa strax falder i øyesiu og betragtning, men efterhaanden ved tiden opdages, og dette forefalder nu ogsaa ved Eders Kongelig May:ts allernaadigste foranstaltning om landmilicens ophævelse, hvilket conseillet finder sig foranlediget og forpligtet Eders May:t hermed i allerdybeste underdanighed at remonstrere.

Det er bekjendt, at vornede rettigheden, førend landmilicen blev indrettet udi Sieland, Lolland og Falster, bestandig stod ved magt, og at eenhver bonde, som var fød paa landet, motte deeles til sin føde stavn og ey derfra, uden hosbundens villie, bortvige, og ihvorvel Eders May:ts høysalige hr. fader, efter at landmilicen var estableret, for at opmuntre det unge mandskab, ved forordningen af 21 februarii 1702 ophævede samme rettighed; saa forfaldt dog mandskabet ikke alleeneste i Sieland og de lande, hvor der var vornede rettighed, men endog i de andre provintzier, som derfor var befriede, i lige saa stor, om ikke i større tvang, efterdi mandskabet, som var paa godset til deels blev enroulleret og til deels anført og optegnet som reserve, hvorover de hverken torde fløtte fra leggene eller sig derfra bortsnige, og var altsaa ikkun navnet af vornede rettigheden ophævet, men i gierningen og i sig selv blev mandskabet meere bunden, end det nogensinde tilforn hafde været.

Som nu Eders kongelig May:t allernaadigst har ophævet landmilicen, og derfor saavel denne anførte sidste tvang, som og vornede rettigheden, siden derom ey noget i forordningen om landmilicens ophævelse er bleven meldet, bortfalder, saa er mandskabet derover sadt i saadan frihed, at de kunde opsigte deres tjeneste og flytte fra godset, naar de ville, sette sig i kiøbstederne ja vel ogsaa reise reent af landet, uden at nogen dem sligt kand formeene: Men da dog alligevel en stor deel af bønder godset, formedelst de forbigangne tiders store besværligheder og fataliteter ligger øde, og derimod de proprietarier, som ikke haver evne og formue at føye og understøtte bonden

saaledes, som hand det, endog imod billighed, forlanger, over saadan det unge mandskabs frihed ville blive høytforlegen for at faae de ledige gaarde besatte, saa vil deraf nødvendig følge, at landet paa mange steder vil blive liggendes udyrket, og at baade en stor deel af jordegodsets eyere, omsider maa gaa fra deres gaarde og i bond og grund blive ruinerede, saa og at Eders May:t selv paa sit eget goeds vil finde stor besværlighed, og, saavel derved, som ellers i almindelighed, tage merkelig skade i sine sikkerste revenuier, nemlig: de af jordegodset faldende considerable og faste contributioner.

Saa lidet som derfor conseillet kand tilraade Eders May:t, at nogen vornede rettighed igien skulle indføres, baade fordi navnet i sig selv er odieux, saa og fordi i saa fald Jylland og de andre provintzier, som tilforn har været fri, dermed ligesaavel-som Sielland fik bebyrdes, efterdi dog undersaatterne, som boe i en provintz ikke bør være *deterioris conditionis* og meere bundne, end de der boe en en anden; saa høylig finder derimod conseillet, efter de foranførte motiver, fornøden, at der udfindes et expedients, for at holde mandskabet ved jordegodset, og derved at forekomme mange proprietariers øyensiunlige undergang og ruin, og eragter da conseillet dertil intet bedre og beqvemmere middel at være, end at Eders May:t ved en allernaadigst forordning lader paabyde og befale, at ingen bonde eller bonde karl, uden sin hosbondes eller proprietariens rigtig pass, afskeed eller følge-seddel samt vedbørlig skudsmaal, hvormed i følge af den kongelige, om passer og skudsmaale, udgivne forordning af 19 februaraii 1701 skal forholdes, maa bortflytte eller begive sig fra godset, hvor hand boer eller tiener, og skulle nogen herimod handle, og uden saadan pass og skudsmaal understaa sig at bortreise og vige fra godset, da motte hand efter, at paa ham, som en rømnings mand var tagen dom, strax, hvor hand findes, paagribes, og igien til godset, hvor hand hiemme hørte, henføres, da ogsaa rettens betientere, naar dennem saadan een dom foreviises, skulle være vedkommende dertil i alle maader behielpelige. Dog motte det ingenlunde være mandskabet formeent at træde i Hans May:ts tjeneste til lands og vands, naar de ikkun i alle maader den kongelige forordning af 15 decembr. 1730 efterlever.

Og som mandskabet paa den eene side herudi ey skeer for nær, saa vil dette paa den anden side, baade i besønderlighed

og meere end noget andet geraade til Eders May:ts krigs tjenestes merkelige opkomst, og befordre og facilitere vervingerne, saa og være proprietarierne til stor hielp og soulagement, og reise det forfaldne jordegøeds, som een tid lang saa meget er bleven bebyrdet, og derover saa merkelig er falden i priisen.

Hvilket altsammen dog conseillet til Eders May:ts eget høystoplyste gotfindende allerunderdanigst indstiller, og herpaa Deres allernaadigste resolution og villie i allerdybeste underdanighed forventer.

Bilag 2

Den rettede renskrift af forordning af [5.] marts 1731 anlangende at holde det unge mandskab ved jordegodset i Danmark. – Ændring og tilføjelse er kursiveret.

Vii Christian den Siette, af Guds naade konge til Danmark og Norge, de Venders og Gothers, hertug udi Slesvig, Holsten, Stormarn og Dytmarsken, greve udi Oldenburg og Delmenhorst, gjøre alle vitterligt, at eftersom det fra Vores kongelige regierings tiltrædelse, haver været Vores eeneste øyemerke, baade at lette og formilde de byrder, som Vores kiere og tro undersaatte haver været paalagde, saa og at see Vore riger og lande igien befordret til ald ønskelig opkomst, flor og velstand, da have Vi til den ende iblandt andet allernaadigst ophævet den udi Vort rige Danmark paabudne land milice, som, formedelst mangfoldige derved indsnegne misbrug, var bleven landet i almindelighed, og det unge mandskab i særdeelehed, til saadant et tungt og nesten utaaleligt aag, at jordegodset fornemmelig derover er forfalden under sin rette priis og værdie, og landet paa adskillige stæder bleven blottet for mandskab; Men, som det nu er at befrygte, at mandskabet, i anledning af Vores om land miliciens ophævelse den 30te octobris sidstleden allernaadigst udgivne forordning *motte fatte de tanker* at være sadt i saadan frihed, at de kunde opsigte deris tjeneste og flytte fra et goeds til et andet, naar de ville, sætte sig i købstæderne, ja vel ogsaa reise aldeeles af landet, uden at nogen dennem sligt kunde formeene, hvorover da een anseelig

deel af bønder godset, som, formedelst de forbigangne tiders besværligheder og fataliteter, skal være øde, paa mange stæder fremdeeles ville blive liggendes udyrket, saavel for Os paa Vores eget jordegods til besønderlig besværlighed og merkelig afgang i Vores contributioner og revenuere, som og de andre jordegodssets eiere, til ventelig og øyensynlig ruin og fordervelse; Saa have Vi, til saadan ulempe og jorde godsets samt dets eieres ruin at forekomme, allernaadigst funden for got at byde og befale, saasom Vi og hermed byde og befale, at først og fornemmeligst ingen af bonde-standen, uden Vores speciale allernaadigste tilladelse, maa understaa sig ud af Vores riger og lande at undvige og sig i fremmede lande at nedsette, saa fremt de ikke ville, som fredløse, ansees, og tabe den arv, som dem efter deris forældre, eller andre paarørende, i Vores riger og lande kunde tilfalde, dog skal det ei være dem, som det hidindtil har været tilladt at fare paa søen, formeent, saadan deris næring, fremdeeles at fortsætte, og dermed deris brød at vinde; Og dernest er hermed Vores allernaadigste og alvorlige villie og befaling, at ingen bonde eller bonde karl i Vort rige Danmark, uden sin hosbondes, eller proprietariens rigtig pas, afskeed eller følge seddel, samt vedbørlig skudtzmaal, hvormed efter Vores elskelig kiære hr. faders, salig og høylovlig ihukommelse, den 19 februarii anno 1701, om pass og skudtzmaal, allernaadigst udgivne forordning skal forholdes, maa bortflytte eller begive sig fra det goods, hvor hand lovligten boer eller tiener; Og skulle nogen befindes herimod at handle, og uden saadan pass og skudsmaal understaa sig at bortreyse og vige fra godset, da skal hand, efter at paa ham, som een rømnings mand, er tagen dom, strax, hvor hand findes, paagribs, og igien til det goods, hvor hand hiemme hører, henføres, da ogsaa rettens betientere, naar dennem saadan een dom foreviises, skulle være vedkommende dertil i alle maader behjelpelige; Dog skal det ingenlunde være mandskabet formeent, at træde i Vores krigs tjeneste til lands og vands, naar de ikkuns Vores den 15 decembris sidstafvigst allernaadigst udgivne forordning, i alle maader allerunderdanigst efterlever, ey heller skal det være mandskabet forbuden at fæste gaarde og gaards parter, naar de sig efter lovens tredie bogs 19 capittels 9de art. forholder. *Men som erfahrenheiten har udviist at det unge mandskab tildeels legger sig paa ørkesløshed og derover bliver landet i almindelighed og deris herskab og*

hosbonde i særdelighed meere til skade end gavn og fordeel; Saa tillade Vi herved og allernaadigst ville, at naar en bondekarl har tient for karl otte aar og dog ikke er dygtig eller af de vilkor, at hand kand paatage sig en gaard eller gaards part og samme forsvarligen dyrke og vedligeholde, det da maa staa hans herskab eller proprietarien og hosbonden frit for at lade ham enroullere udi Vores krigs tjeneste til lands eller vands saaledes som det best skee kand, dog skal sligt først vedkommende øvrighed tilkiende gives og saadan karlens brøst for samme vedbørlig beviislig giøres. Thi byde Vi hermed og allernaadigst anbefale Vores grever og friherrer, stiftbefalingsmænd, amtmænd, landsdommere, præsidenter, borgermestere og raad, amtskrivere, fogder og alle andre vedkommende, som denne Vores forordning, under Vort cancellie seigl, tilskikket vorder, at de den, paa behørige stæder, til alles efterretning strax lader læse og forkynde. Givet paa Vores residence udi Kiøbenhavn den martii anno 1731.

Under Vor kongelig haand og signet.

Forordning, anlangende at holde det unge mandskab ved jordegodset i Danmark.